

Skolen som nasjonsbygger: Leseboka gjennom 200 år

Magnhild Vollan

Innledning

Leseboka har hatt en sentral plass i både allmueskolen, folkeskolen og grunnskolen, og slik vært viktig for generasjoner av elever. Leseboka er verken ei abc-bok eller ei lærebok, sjøl om den henter elementer fra begge. Tekstforskeren Dagrun Skjelbred sier at leseboka tradisjonelt presenterer kulturens sentrale tekster samtidig som den skal gi øvingsstoff for sjøve leseopplæringa, og slik kan den sies å ha en dobbelt funksjon innenfor skolens tekstkultur (Skjelbred 2011: 30). En breit anlagt studie av denne boka gir et godt utgangspunkt for å drøfte sider ved skolens kulturformidling gjennom 200 år.

Skolen som institusjon er blitt regulert gjennom mange lover og tilhørende planer for virksomheten i tida fra 1814 til i dag. Flere av disse lovene og planene har hatt direkte betydning for lesebokas innhold og plass i skolen. I denne artikkelen undersøker jeg hva som er karakteristisk for leseboka i 1814, og videre hvordan den endrer seg utover 1800-tallet, i tråd med skolelovene av 1860 og 1889. Når det gjelder 1900-tallet, står *Normalplan for byfolkeskolen* (1939) og *Normalplan for folkeskolen på landet* (1939) sentralt med sine eksplisitte krav til leseboka. Fra 1970-tallet til i dag har planene avløst hverandre i rask rekkefølge: *Mønsterplan for grunnskolen* (1974), *Mønsterplan for grunnskolen* (1987), *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (1996) og *Læreplanverket for Kunnskapsløftet* (2006). Jeg går

inn på det som er karakteristisk for 1900-tallets lesebok, både før og etter normalplanen av 1939. Til sist tar jeg for meg noen hovedtrekk ved dagens lesebok som utgis innenfor endra rammer, blant annet ved at godkjenningsordningen er opphevd. I perioden 1889–2000 måtte alle læremidler for grunnskolen gjennom offentlig kontroll før godkjenning, en ordning som nok har hatt stor betydning for den norske enhetsskolen.

Innevd i foregående avsnitt ligger både ei forestilling om at det er mulig å karakterisere leseboka til ulike tider, og en forventning om forandring over tid, som en refleks av at det norske samfunnet har gjennomgått store og grunnleggende endringer fra 1814 til i dag, og av at skolens rammer og innhold har vært og er i stadig endring. I denne studien drøfter jeg hvordan leseboka gjennom 200 år kan sies å ha bidratt til nasjonsbygging gjennom å skape, befeste og forsvare et nasjonalt kulturfellesskap. Konkret undersøker jeg i hvilken utstrekning leseboka i denne perioden har formidla et felles innhold, eller en substans som fungerer som «lim», og videre hvilke komponenter et slikt nasjonsbyggende eller nasjonalt «lim» består av.

Hva ligger så i begrepet nasjonsbygging? I en innledende artikkel til denne boka presenterer statsviteren Øyvind Østerud begrepet som en metafor fra arkitekturen, og utdypet med at det dreier seg om et program eller en serie tiltak som skal skape et nasjonalt fellesskap der dette ikke finnes fra før, eller der dette er for svakt som statsbærende fellesskap. I likhet med Østerud forklarer statsviterne Frank Aarebrot og Kjetil Evjen (2014) at begrepet nasjonsbygging har sin opprinnelse i situasjonen i de nye afrikanske statene som oppstod på 1960-tallet. Siden de nye statene overtok de gamle kolonigrensene som ofte gikk på tvers av gamle språklige, religiøse og/eller etniske stammefellesskap, var det nødvendig for de nye lederne å bygge opp en ny nasjonal identitet. Med utgangspunkt i Stein Rokkans nasjonsbyggingsteorier er det «implisitt at nasjonen er noe som kan konstrueres – en nasjon kan bygges» (Aarebrot og Evjen 2014: 259). Det store spørsmålet blir hvordan og med hvilke byggeklosser dette skjer.

Begrepet nasjonsbygging brukes også om norske forhold, blant annet i prosjektet *Utdanning som nasjonsbygging*. I si bok om grunnskolen som nasjonsbygger presenterer skolehistorikerne Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås (2003) nasjonsbygging som en nøytral term eller et

positivt lada ord, til forskjell fra begrepet nasjonalisme. Nasjonsbygging forstås som en prosess, en mer eller mindre bevisst utviklingsstrategi i en statsdannelse der en prøver å sveise sammen regioner, distrikter og innbyggere i et organisk-lignende nasjonalt fellesskap. «Å bygge ein nasjon inneber mykje godt å utvikle og forme samlande, nasjonale institusjonar, kommunikasjonssystem og einskapssymbol» (Melle 2002, gjengitt etter Telhaug og Mediås 2003: 13). Den obligatoriske skolen er en slik samlende, nasjonal institusjon. Ifølge Telhaug og Mediås er det integrasjon og nytte som er hovedmotivene for nasjonsbygginga. Når det gjelder integrasjonsmotivet, skiller de mellom tre kategorier av utdanningspolitiske motiver eller mål: det kulturelle, det sosiale og det demokratiske (politiske) perspektivet. Særlig relevant i denne sammenhengen er det førstnevnte, som dreier seg om nasjonal bevissthetsdannelse. Det handler om «å forme, befeste og forsvare en felles bevissthet hos samfunnsmedlemmene gjennom formidlingen av en felles nasjonal symbolverden og en nasjonal felleskultur» (Telhaug og Mediås 2003: 13). Det gjelder med andre ord å skape en felles identitetsforståelse innenfor rammen av nasjonalstaten, «en norsk identitet». Telhaug og Mediås oppsummerer omtalen av det kulturelle perspektivet med å si at «elevene i skolen skal møte et felles innhold, eller en substans som fungerer som «lim». Skolen opptrer da som en kulturbærer» (ibid.).

I si bok om skolebøkene som nasjonsbyggere konkluderer fagdidaktikeren Svein Lorentzen (2005) med at grunnskolens lærebøker i betydelig grad har vært aktører i den norske nasjonsbyggingsprosessen. Han uttaler seg først og fremst om «historiebøkene, som i perioder må sies å ha hatt den nasjonale oppdragelsen som sin hovedoppgave», men han omtaler også «de tidlige lesebøkene som betydelige påvirkningsagenter i nasjonsbyggingen», med henvisning til innhold og utbredelse (Lorentzen 2005: 223). Innenfor den norskfaglige lesebokforskningen har en studert lesebokas innhold blant annet i lys av begrepsparet flerfaglighet og enkeltfaglighet (Knudsen 2009) og med interesse for utviklinga av en skjønnlitterær kanon. I si drøfting av begrepene kanon og klassiker understreker tekstforsker Bente Aamotsbakken (2009) at kriterier knytta til kvalitet er innbakt i disse. «Likevel vet man at når det gjelder tekster som kanoniseres i skolen eller til skolebruk, så råder andre mekanismer sterkt når det gjelder selve selek-

sjonen. Konvensjoner og vanens makt blant andre» (Aamotsbakken 2009: 208). Dette forholdet bidrar til forståelsen av ulike faktorerets betydning for utviklinga av innholdet i leseboka.

Materiale og metode

Denne studien omfatter på langt nær *alle* lesebøker etter 1814, til det er tekstmengden for stor. De sentrale kriteriene for mitt utvalg har vært tidsmessig spredning, og at lesebøkene faktisk har vært i bruk i kortere eller lengre tid. Materialet består av ti lesebøker, med følgende fordeling: tre fra 1800-tallet, tre fra 1900-tallet og fire fra de siste ti åra. I oversikt 1 gis detaljerte opplysninger om materialet. Siden ni av lesebøkene i materialet består av flere bind, kan det være naturlig å omtale dem som leseverk. I denne framstillinga brukes betegnelseene lesebok og leseverk synonymt om flerbindsverk.

Oversikt 1: Materialet

Forfatter	Utgitt første gang	Tittel	Bind
Hans Jacob Grøgaard	1816	<i>Læsebog for Børn, især i Omgangsskolestrikterne</i>	1
Peter Andreas Jensen	1863	<i>Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet</i>	3
Nordahl Rolfsen	1892–1895	<i>Læsebog for folkeskolen</i>	5
Andreas Austlid	1902–1906	<i>Lesebok for folkeskolen</i>	3
Mathilde Munch og Sven Svensen	1921–1926	<i>Hjemme og ute</i>	6
Thorbjørn Egner	1950–1972	<i>Thorbjørn Egners lesebøker</i>	16
Torunn Eide og Torill Wiiger Tørjesen	2006–2008	<i>Ord for alt. Tekstbok (5–7)</i>	3
Kåre Kverndokken og Jannike Ohrem Bakke	2006–2008	<i>Safari. Lesebok A og B (5–7)</i>	6
Barbro Lundberg, Hanne Myrvold og Birgit Stallemo	2006–2008	<i>God i ord. Tekstsamling (5–7)</i>	3
Dagny Holm og Bjørg Gilleberg Løkken	2006–2008	<i>Zeppelin. Lesebok (5–7)</i>	3
Bjørg Gilleberg Løkken	2011–2013	<i>Zeppelin. Lesebok pluss (5–7)</i>	3

Flere tilnæringsmåter og kilder er interessante og relevante i en lesebokstudie som denne. Min primære kilde har vært lesebøkene, og den sentrale tilnæringsmåten har vært å kartlegge innholdet i hver lesebok med vekt på temavalg, forfatter- og tekstutvalg. I hvilken utstrekning inneholder leseboka tekster som kan kalles nasjonale eller nasjonsbyggende? Finnes det tekster som kan sies å være lesebokklassikere gjennom 200 år, eller gjennom store deler av perioden? Gjennom et overordna blikk på materialet har jeg fulgt utviklinga av en lesebokkanon. Videre har jeg undersøkt forfatterens intensjon med og program for leseboka, noe som ofte kommer fram i lesebokas forord eller i andre skriftlige kilder. Gir lesebokforfatteren uttrykk for et nasjonalt program? Et annet perspektiv dreier seg om forhold knytta til hvordan leseboka blei oppfatta og mottatt da den blei utgitt og kom i bruk i klasserommet. Kilder som gir svar på slike spørsmål, er samtidige omtaler i form av anmeldelser og skriftlige eller muntlige rapporter om brukererfaringer der elever og lærere bidrar med sine lesebokrefleksjoner. Dessuten har naturligvis kvantitative opplysninger om antall utgaver, opplags- og salgstall vært sentrale kilder for at jeg skal kunne si noe om den posisjonen ulike lesebøker har hatt i markedet i løpet av 200 år. Denne framstillinga er lagd med utgangspunkt i flere tilnæringsmåter. I tillegg til lesebøkene har biografier om sentrale lesebokforfattere og studier av ulike sider ved leseboksjangeren vært viktige kilder i arbeidet. Hovedvekten er likevel lagt på undersøkelser av lesebøkens innhold og på kvantitative opplysninger som forteller om deres utbredelse.

Den videre presentasjonen av leseboka gjennom 200 år er ordna i tre deler. Den første delen dreier seg om tida rett etter 1814, den andre delen handler om perioden 1860–1970, mens den tredje gjelder tida etter 1970. Innledningsvis i hver del gis en redegjørelse for lesebokas plass i skolen etter gjeldende lov- og planverk. Deretter presenteres lesebøkene i kronologisk rekkefølge, med illustrerende utdrag og konkretiseringer. De er valgt ut for å vise fellestrekk, men også for å vise noe av mangfoldet. I hver lesebokpresentasjon drøftes spørsmål knytta til rollen som påvirkningsagent i nasjonsbygginga. Artikkelen avsluttes med ei kort, drøftende oppsummering.

Den første tida etter 1814 - den religiøse leseboka

I dag er det nærliggende å tenke at leseboka hører til i skolens norskfag, men den fantes også *før* dette faget blei etablert. I allmueskolens første tid var det bare to obligatoriske fag, nemlig kristendomsopplæring og lesing, og da var det hensiktsmessig å bruke tekster fra bibel og katekisme i leseopplæringa. Slik er det også formulert i forordningen av 1739, som innførte allmueskolen på landet i Norge (Skjelbred 2011: 31). I sin doktorgradsavhandling om utviklinga av morsmålsfaget sier Kjell-Arild Madssen at 1814 verken skapte noen nasjonal skolerevolusjon eller noen morsmålsfaglig revolusjon, og at den første formelle endringa i allmueskolens faglige innhold etter 1739 kom med skoleloven av 1827 (Madssen 1999: 99ff.). I den konkretiserende undervisningsplanens § 5 omtales leseboka slik: «Til videre Framgang i Læsning benytttes en passende Læsebog efter Biskoppens Bestemmelse» (gjengitt etter Skjelbred 2011: 32). På denne tida var det altså nødvendig med kirkelig godkjenning av leseboka, noe som viser at allmueskolen var tett knytta til kirka og konfirmantopplæringa.

Ei lesebok fra denne perioden inngår i studien. Det er den såkalte «Grøgaardsboka», som utkom første gang i 1816, og som fram til 1848 kom i 13 opplag. Boka blei omarbeidd og utkom i enda sju opplag fram til 1869. Disse opplysningene vitner om etterspørsel gjennom lang tid, og det blir tydelig at den også var i bruk i flere år etter at skoleloven av 1860 var blitt gjeldende lov.

I 1815 hadde eidsvollsmann og sogneprest Hans Jacob Grøgaard gitt ut en abc som blei svært populær. Skjelbred omtaler den som en av de viktigste av de tidlige verdslige abc-ene (Skjelbred 2008: 33). I 1816 kom så hans *Læsebog for Børn, især i Omgangsskoledistrikterne*, som betegnes som ett av allmueskolens mest sentrale læremidler til ut i 1860-åra (Madssen 2009). Seinere fikk boka tittelen *Læsebog for Børn, en Forberedelse til Religionsunderviisningen, især i Norges Omgangsskoledistrikter*. Målgruppa var først og fremst barn i allmueskolen på landet, noe Grøgaard ønska å ta hensyn til. I innledningen står blant annet:

Enhver Bog bør bedømmes efter dens Bestemmelse, og denne er skreven for Børn, især paa Landet. Alt maatte have Hensyn paa Forstaaligheden. Den var nok bleven opoffret, hvis alle Ordforklaringerne vare blevne strammede over Logikens Læst. Sproget maatte nedstemmes, thi man maa nedstige til den, man vil opløfte. (Grøgaard 1843:upaginert.)

Som det framgår av den reviderte tittelen, skulle leseboka forberede barna på religionsundervisning, og da er det ingen overraskelse at leseboka inneholder mange religiøse tekster. Det undersøkte eksemplaret av «Grøgaardsboka» er 11. utgave (1843). Boka har et omfang på 168 sider. Den innledes med ord- og begrepsforklaringer, under overskrifter som «Sandser», «Erfaring», «Kundskab», «Beskaffenhed», «Egenskab», og avsluttes med det som kalles ordlære i vid forstand, blant annet med presentasjon av ord som har samme form, men ulik betydning. Disse innledende og avsluttende delene preges av spørsmål og konkretiserende eksempler. Storparten av boka (116 sider) formidler imidlertid bibelhistorie. I tillegg inneholder boka litt stoff «Om Kristendommens Skjebne, samt om Mahomed [sic] og Odin» og 152 «Religions-Spørgsmaale for Begyndere».

Etter sitt innhold er «Grøgaardsboka» ei religiøs lesebok. Den er typisk for den skolen som kan kalles menighetsskolen eller kristendomsskolen. Den hører til i en epoke som «innholdsmessig speiler en europeisk kultur, som styres av et teologisk kunnskapsregime og et geistlig embetshierarki» (Telhaug og Mediås 2003:443). Biskopen skulle godkjenne leseboka, og det undersøkte eksemplaret er da også av forleggeren tilegna «Oplysningens, Skolevæsenets, enhver god Sags nidkjære Befordrer Hr. Dr. J. Neumann, Biskop over Bergens Stift, Commandeur af Nordstjerneordenen og Ridder av Dannebrogen». Boka blei likevel kritisert i enkelte kretser for ikke å være bibelsk nok (Madssen 2009).

Kan noen av tekstene i denne leseboka sies å ha et nasjonsbyggende innhold? En slik merkelapp passer kanskje på teksten «Om vore Forfædres Religion før Kristendommen» (Grøgaard 1843: 141–143). Teksten åpner slik: «I de ældste Tider troede vore Forfædre een høieste Gud, som har skabt Verden og opholder den. De gave ham det vakkre Navn Alfader.» Den forteller videre at Odin kom til «disse nordiske Lande» cirka 70 år før Kristi fødsel. Han presenteres som konge og yppersteprest, og det sies at han

var «anseelig af Væxt, meget veltalende og en Helt i Krig». Odins familie introduseres, likeså det norrøne verdensbildet med Åsgard og Valhall. Dette lesestykket presenterer altså norrøn mytologi, riktignok med kritisk undertone og en viss distanse, særlig i omtalen av menneskeofring og lagnadstro. Likevel velger jeg å se på denne lille teksten som en spire til noe som etter hvert blir en fast innholdskomponent i lesebøkene.

Fra 1860 til 1970 – den allmenndannende og nasjonale leseboka

Fem lesebøker fra denne perioden inngår i studien. For to av disse bøkens vedkommende omtaler jeg deler av to utgaver.

Lesebokas plass i skolen

Rundt 1850 var det klare tendenser til kulturpolitisk og pedagogisk nyorientering i tråd med grundtvigiansk skolekritikk. Grundtvig ville ha en puggefri og eksamensfri skole der historie og morsmål var hovedfag (Madssen 1999: 129). I Norge kom mange av hans ideer til uttrykk i *Den norske Folkeskole, et Månedsskrift for Lærere og andre Opdragere*, stifta av Ole Vig og Knud Knudsen i 1851. Vig var lærer og redaktør av tidsskriftet, han var folkeopplysningsmann og fikk stor betydning for utviklinga av både de frivillige grundtvigianske folkehøyskolene og den offentlige allmueskolen/folkeskolen. Gjennom tre artikler i 1855–1856 presenterte han sine ideer om den gode leseboka. Bakgrunnen var at departementet hadde planer om å utarbeide ei ny lesebok for allmueskolen: «en fuldstændigere Læsebog end de, der hidtil har været beregnet paa Almueskolen» (Vig 1855: 117, gjengitt etter Skjelbred 2011: 35). I den første artikkelen drøfter han om det trengs ei slik lesebok og svarer et velbegrunna ja. I den andre artikkelen drøfter han hva den bør inneholde. Han meiner at formålet med leseboka bør være å skaffe elevene grundig kjennskap til morsmålet og å gi dem så mange allmenntilgjengelege kunnskaper som mulig. Oversikt 2 viser Vigs forslag til innhold i ei lesebok for allmueskolen (gjengitt etter Skjelbred 2011: 38f.).

Oversikt 2: Ole Vigs forslag til innhold i ei lesebok for allmueskolen

1. Lette Sætninger (1 ark).
2. Lette Fortællinger Eventyr, Fabler, Parabler (3 ark).
3. Ordsprog (1 ark).
4. [B]ibelske Tankesprog (et halvt ark).
5. Fortællinger af Fædrelandshistorien og gode Sagn (4–5 ark).
6. Verdens- og Kirkehistorie (4 ark).
7. Udsigt over Jordens Beskaffenhed, beskrivelse af Det hellige Land og Norge (5 ark).
8. Landets gamle Mindesmærker (et par ark).
9. Folkets seder og skikker (2 ark).
10. Naturbeskrivelse (15 ark).
11. Bibelsprog (1 ark «er nok»).
12. Endel Poesier (3–4 ark).
13. Statsøkonomisk Oplysning (5 ark).
14. Sprogprøver af Gammel-Norsk, Gammel-Dansk, Dansk mellem Reformationen og Holberg, saavel som af og efter denne Skribent indtil Baggesens Tid, samt nogle Prøver af Svensk og af norsk Folkemaal (2–3 ark).
15. Sprogøvelser i strængere Forstand (3 ark).

Ett ark tilsvarende 16 boksider.

Vigs forslag ville gi ei lesebok med variert innhold og stort omfang (cirka 800 sider). Han ønska enkelte lette tekster til leseøvelse og mange kunnskapsformidlende tekster av forskjellig slag, blant annet mye naturfag, historie og geografi, og altså lite religiøst stoff. Til sist ville han ha med tekster som skulle gi dyktighet i morsmålet. Han nevner både eventyr, fedrelandshistorie, beskrivelse av Norge og nordmenns seder og skikker, i tillegg til tekster på gammelnorsk og norsk folkemål. Dette framstår som nasjonsbyggende innholdskomponenter. Når en tilføyer at Vig dessuten hadde et ønske om at leseboka skulle inneholde illustrasjoner, må konklusjonen bli at Vigs lesebokprosjekt var både ambisiøst og framtidsretta.

Med lov om allmuefolkeskolen på landet av 1860 skjedde det store endringer. Fastskolen blei innført, og innholdsmessig var det tydelige tegn til sekularisering. Mange av Vigs ideer om leseboka slo gjennom. I lovens § 5 står det at «[u]ndervisningsgjenstandene» ved siden av kristendoms-kunnskap, lesing, skrivning og sang skal være «udvalgte Stykker af Læsebogen, fornemmelige saadanne, der angaae Jordbeskrivelse, Naturkundskab og

Historie» (gjengitt etter Skjelbred 2011: 32). Leseboka fikk med andre ord en betydningsfull plass i den nye allmueskolen.

Allerede i 1889 kom lov om lands- og byfolkeskolen, og med den forsvant lesing som eget fag, mens norskfaget blei oppretta sammen med blant annet de «verdslige» faga omtalt ovenfor. Først 75 år etter 1814 blei altså norskfaget etablert, et fag som skulle få stor betydning i nasjonsbygginga. Lesing blei en viktig disiplin i det nye norskfaget, og på ny blei leseboka gjenstand for store diskusjoner, ikke bare blant skolefolk og forlagsfolk, men også på Stortinget.

Når det gjelder første del av 1900-tallet, stod normalplanen av 1939 (N39) sentralt. I planen for norsk har leseboka en viktig plass: «Leseboka er grunnbok for leseopplæringa.» Det blir vidare gjort grundig greie for krav en bør stille til et leseverk. I oversikt 3 gjengis disse kravene, etter *Normalplan for byfolkeskolen* ([1939] 1965: 50f.).

Oversikt 3: N39s krav til et leseverk

1. Det skal være nøye avpasset etter barnas naturlige utvikling både med omsyn til innhold og språk.
2. Gjennom korte lesestykker skal barna få
  - a. et lite utsnitt av den norske litteratur (prosa og dikt),
  - b. skildringer fra arbeidslivet i de forskjellige landsdeler før og nå.
3. Leseverket bør dessuten inneholde:
  - a. *historisk stoff* som først og fremst skal vise hvordan det gjennom arbeid er skapt levevilkår her hos oss.
  - b. *geografisk stoff* som skal gi barna inntrykk av hvordan naturen gir levevilkår og arbeidsmuligheter som er forskjellige fra det vi kjenner her heime.
  - c. *naturhistorisk stoff* som skal vekke og øke barnas kjennskap til naturen omkring dem og få dem til å bli glade i planter og dyr.
4. Leseverket skal inneholde et nøye avpasset utvalg av skildringer av ideal-skikkelser for å imøtekomme den naturlige trang hos barna til å lære å kjenne mennesker som de kan beundre.
5. Leseboka skal alltid vise til den bok som lesestykket er hentet fra, dersom boka passer for alderstrinnet.
6. Forholdet mellom sidetallet for de to målformer (bokmål og nynorsk) må være i samsvar med Kirke- og undervisningsdepartementets krav.

Dessuten skal leseboka vise til utfyllende litteratur som barna med fordel kan lese.

N39 legger vekt på elevtilpassing både i språk og innhold, dessuten legger planen opp til ei videreføring av innholdselementer som minner om Vigs forslag mer enn 80 år tidligere (se oversikt 2). Leseboka skal være en antologi med norsk skjønnlitteratur, skildringer av idealskikkelser og sakprosaetekster om ulike emner som blir behandla videre i andre fag.

Peter Andreas Jensen: Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet

I 1859 bevilga Stortinget økonomisk støtte til ei norsk lesebok, og i 1863 blei *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* av stiftsprost Peter Andreas Jensen godkjent ved kongelig resolusjon. Jensens lesebok var lagd i tråd med føringene i den nye skoleloven og består av tre bind, med et samla omfang på cirka 675 sider. Leseboka omtales som epokegjørende. Den blei sett på som et pedagogisk mesterverk, og den gikk sin seiersgang over landet (Aarnes 2009). Midt i 1870-åra var den trykt i 250 000 eksemplarer (Steinfeld 1986: 167), og fram til 1882 blei den trykt i seks store opplag. Jensens lesebok dominerte i skolen, men det var ikke aktuelt å revidere den slik at den kunne passe til skoleloven av 1889 (Johnsen 2003: 230). Enkelte steder var den likevel fremdeles i bruk ved begynnelsen av 1900-tallet.

Boka for småskolen innledes med «Forberedelse til Renlæsning» og fortsetter med tekster ordna i fem avdelinger: «Hjemmet», «Fædrelandet», «Verden», «Kirken», «Forskjelligartet Indhold». Boka for siste del av stor-skolen er disponert i de samme hoveddelene. Sammenligner en Jensens lesebok med «Grøgaardsboka», ser en raskt at den nye leseboka ikke bare tilbyr flere tekster, men også heilt andre tekster. Boka er inspirert av Vigs lesebokprogram og utvikla i tråd med skoleloven av 1860. Leseboka er både en skjønnlitterær antologi og et encyklopedisk kunnskapsverk. Det er sagt at en kan «skimte konturene av den faste kjerne som skulle danne lesebokenes nasjonallitteratur» i Jensens lesebok (Sletvold 1971: 253, gjengitt etter Knudsen 2009: 107). Boka har dessuten fått æren for å innføre orienteringsfaga i allmueskolen (Leirpoll 1981, gjengitt etter Skjelbred 2011: 45). I de skjønnlitterære tekstene skulle elevene møte de store forfatterne i norsk og dansk litteratur, og her finner en for eksempel Henrik Wergeland, Johan S. Welhaven, Peter Chr. Asbjørnsen, Jørgen Moe, Ivar Aasen, Aasmund O.

Vinje, B.S. Ingemann, N.F.S. Grundtvig og H.C. Andersen. De informative tekstene fra forskjellige fagområder som historie, naturfag og geografi var skrevet av kjente fagfolk.

Når det gjelder nasjonalt innhold i Jensens lesebok, kan en trekke fram mange konkrete tekster i hoveddelene «Fædrelandet» og «Forskjelligartet Indhold». Det gjelder på den ene sida tekster som handler om landet, folket og fedrelandskjærligheten, på den andre sida kommer det nasjonale til uttrykk gjennom presentasjonen av norske dikteres verk og gjennom norske eventyr. I de to nevnte hoveddelene formidles kunnskapsstoff om norsk geografi og historie gjennom sakprosa og skjønnlitteratur. Innledningen til «Fædrelandet» kan illustrere grunnleggende nasjonsbyggende tanker. Først står en prosatekst som svarer på spørsmålet «Hvad er Fædrelandet?». Deretter kommer den poetiske teksten «Hjemme er bedst», som etterfølges av en ny prosatekst der Norges beliggenhet beskrives i positive ordelag:

Vort kjære Fædreland er det gode gamle Norge. Det er visselig et godt Land, skjønt det ligger længst oppe mod Nord i den Jorddel, som vi kalde Europa. Gammelt kalde vi det, fordi det fra umindelige Tider har været bebygget og beboet af det Folk, som endnu bor i Landet (s. 44).

Videre i boka kommer en tekst «Om Befolkningen», hvor blant annet dette står: «Vort Folk er af samme Oprindelse som de Svenske og Danske; derfor skulle disse Nordens tre Folk holde sammen som Frænder og gode Naboer» (s. 46). Boka inneholder også tekster som gir «Exempler paa Kjærlighed til Fædrelandet. Der gives nok af dem i vort eget Lands Historie; men vi ville her kun nævne et Par, tagne fra de navnkundige Beleiringer af Byen Fredrikshald» (s. 49). På de neste sidene handler det om nordmenns tapperhet under gjentatte svenske angrep på Halden i tida 1658–1718. Avslutningen kommer ved at «den tapre svenske Konge, Karl den Tolvte» blir skutt. En del av det historiske stoffet er dikterisk behandla, for eksempel «Smaagutternes Nationalsang» (s. 54) og «Norges konger» (s. 54–56) av Wergeland. Sistnevnte dikt avsluttes slik, uten at det gjøres greie for hvem som har ansvaret for strofer som er skrevet etter Wergelands død:

Med Margrete og Erik, Kristoffer, Karl Bonde / Begyndte ret Tider saa mørke og onde.

Med Kristian den Første kom Oldenborgsæt; / Tidt skifted den Norge kun Stedbroders Ret.

I atten hundred og fjorten blev det Tvangen kvit, / Forenet med Sverig, sælvstendigt og frit.

Saa trivdes det godt under Carl Johan, / Hvem Norge tilfulde ei gjengjælde kan.

Hans Søn var Kong Oscar, den Landsfader god; / «For Sandhed og Ret» i hans Skjoldmærke stod.

Ham fulgte Kong Carl; under ham er vi trygge; / Hans Ord er: «Med Lov skal man Landene bygge.»

Norgeshistorien fram til samtida presenteres altså i boka for småskoleelever. I boka for andre skoletrinn (5. opplag, utgitt i 1877) er det mange tekster med tema fra norrøn mytologi og norsk historie, fra samlinga av Norge til ett rike til «Norge og Danmark skilles ad» (s. 114f.). Tapre menn som Tordenskjold er også med. En tekst om Kristian Fredrik (s. 115f.) avsluttes slik: «Ejdsvollsmændene mødte den 10de April 1814, og fem Uger derefter, den syttende Mai 1814, vare de færdige med sit Storverk, Kongeriget Norges Grundlov» (s. 116). I boka for tredje skoletrinn står det mer om forholdet mellom de skandinaviske folka gjennom historien, og avslutningsvis kommer «Sprogprøver fra ældre Tid», «Prøver af Folkesproget (Meddelt af I. Aasen)» og «Prøver af det svenske Sprog».

I denne presentasjonen av innholdselementer i Jensens lesebok er det mange eksempler på det som skal komme til å bli det nasjonale «limet», både i temavalg og utvalg av bidragsytere. Vitnesbyrd fra elevhold forteller ikke bare at Jensens lesebok vakte begeistring i klasserommet, men også hvorfor. Nedenfor gjengis to slike utsagn, først fra den seinere målmannen og forfatteren Ivar Kleiven, deretter fra den seinere forfatteren Peter Egge, som brukte boka i Trondheim omkring 1870.

Nei, men slik Bok! – fann eg ikje der «Sinklarvisa» og eit stykke um «Skotterne ved Kringen»! Og der var «Markje grønast, Snjogen braana» og «Oss ha gjort kaa gjerast skulde» au! Nei, du store min, at dei skulde kjenne dei Visune, au, dei som gjerer Bøkar! [...] Slik Bok fanst det ikje fleir av i Verdi, det var eg vis paa (gjengitt etter Steinfeld 1986: 167).

En glad skoletime hadde jeg hver gang vi drev innenatlesning. Vi brukte i mange år P.A. Jensens lesebok. Hvor den egget mitt vitebegjær! Hvor den hisset min fantasi og egget mitt sinn! [...] jeg har lært mer av den enn av alle de andre lesebøkene til sammen [...] Her leste jeg Bjørnson, Chr. Winther, Wergeland, H.C. Andersen, Jens Baggesen, Poul Martin Møller (gjengitt etter Steinfeld 1986: 168).

Jensens lesebok blei raskt populær, men på pietistisk hold vakte den sterk motstand fordi den inneholdt folkeeventyr, verdslige fortellinger og dikt, blant annet av Wergeland og Bjørnson (Aarnes 2009). Et eksempel på slik motstand i Vestfold er levende skildra av Skjelbred. Der blei det foreldreopprør, mange nekta å bruke den pålagte leseboka fordi de ikke ville bruke andre «lesebøker» enn Det nye testamentet. De hevda at Guds lov stod over skoleloven. Denne striden resulterte i at flere forlot statskirka og danna sin egen menighet i 1872: «Den evangelisk lutherske frikirkelige Menighed i Jarlsberg Grevskab med flere Steder», også omtalt som «Den jarlsbergske Frimenighed» (Skjelbred 2011:43f.).

Nordahl Rolfsen: Læsebog for folkeskolen

I 1889 sendte Nordahl Rolfsen søknad til Stortinget om lønn i tre år for å kunne lage et nytt leseverk for folkeskolen som skulle være i samsvar med den nye skoleloven. Etter tre dagers debatt avslo Stortinget søknaden. Rolfsen fikk imidlertid den summen han trengte av forlagsbokhandler Jacob Dybwad, og dermed blei *Læsebog for folkeskolen* (1892–1895) en realitet. De fem bindene er illustrert og har et samla omfang på over 1200 sider (Johnsen 2003: 222). Rolfsens lesebok fikk raskt en dominerende plass i folkeskolen, både i by og bygd. I et skrift om leseboka som forlaget lagde i 1928, kommer det fram at den da var i bruk i 462 av landets 746 kommuner, inkludert alle større byer. I 1940 var den i bruk i 470

av totalt 747 kommuner (Johnsen 2003: 250f.). Rolfsens lesebok kom i mange utgaver i mange opplag, ei grovtelling resulterer i 86 utgaver: «60 ved Rolfsen selv og 26 laget av andre etter hans død» (Johnsen 2003: 249). Denne leseboka var i bruk til et lite stykke inn på 1970-tallet (Johnsen 2003: 252), og blei solgt i cirka 8,5 millioner eksemplarer i tida 1892–1992, ifølge forordet til en faksimileutgave av leseboka (Rolfsen 1992). Nettopp på grunn av de mange revisjonene kunne Rolfsens lesebok tilpasses nye læreplaner, og bli den kanskje største bestselgeren i norsk forlagshistorie (ibid.).

Den videre omtalen av Rolfsens lesebok bygger i stor grad på Egil Børre Johnsens biografi om Rolfsen, i tillegg til eget arbeid med førsteutgavens bind 1–3 og den komplette riksmåls- og byutgaven fra 1926. I biografien gjøres det rede for den positive mottakelsen av leseboka, som straks blei oppfatta som ny og annerledes. Boka aktualiserte ikke bare språk- og litteratursynet, men også spørsmålet om hva slags kulturoppdragelse en ønska for sine barn. Ifølge forordet var hovedmålet å vekke en leselyst som samtidig skulle bli en lyst på kunnskap – en trang til å finne ut mer om land, samfunn og mennesker. (Johnsen 2003: 230.) Rolfsens lesebokprogram kommer altså tydelig til uttrykk i lesebokas forord som blir stadig mer omfattende i nye utgaver. I forordet til bind 1 (1892) sier Rolfsen at leseboka skal supplere lærebøkene, og at innholdet derfor må være «afvekslende og mangfoldigt». Leseboka skal ikke bare la dikterne komme til orde, den skal også gi plass til store verdenshistoriske og kirkehistoriske begivenheter. Tekster om nordmenns liv i fortid og nåtid skal med, likeså tekster om norsk natur og dyreliv, næringsveier og samfunn. Og han fortsetter slik:

[...] Men ogsaa i denne mangfoldighed skal der være en enhed: Uden patriotisk skryt, uden fortrængsel af sandheden paa noget punkt, skal en læsebog for den norske folkeskole opdrage norske borgere. Jeg slutter derfor bogens første del, der er at betragte som en indledning til det hele verk, med en række læsestykker, der søger at føre de smaa hen til det store, som vi kalder fædreland. Det er et abstrakt ord, et begreb. Jeg har søgt at gjøre det forstaaeligt ved konkrete skikkelser, ved billeder, hentede fra barnets eget liv. (Rolfsen 1892: VI)

I det fylldige forordet til 1926-utgaven står denne formuleringa:

Leseboken er en bok om Norge. Barnene skal lære å kjenne sitt land, opdrages til en virkelig nasjonalfølelse, sammensatt av beskjeden selverkjennelse og mot. Men intet menneske kjenner sig selv uten ved sammenligning. Heller ikke sitt land. (Rolfsen 1926: VII)

I begge disse utdragene vektlegges det nasjonale, men også det vidsynte. Når Johnsen presenterer Rolfsens nasjonsbilde, legger han vekt på at Rolfsen «skryter» av Norge, av nordmenn, og av store norske diktere, som får komme ofte til orde i lesebøkene. Videre «skryter» han av sel- og hvalfangstpioneren Svend Foyn og andre nordmenn på havet, og av nordmenns kjærlighet til hesten. «Det står mye om landet vårt i leseboken. Man kan trekke frem fedrelandssalme på fedrelandssalme, eller redaktørens egne dikt om norske elver, norske byer og norske fjell» (Johnsen 2003: 233). Johnsen understreker et påfallende trekk i forbindelse med «Norges-skrytet i leseboken. Slike innslag brytes konsekvent mot påminnelser utenfra. [...] Her er hele tiden en balanse – verden slipper ikke taket i Norge, eller omvendt» (ibid.). Johnsen sammenfatter med å si at «*Læsebog for Folkeskolen 1892–1895* var en for tiden – og for ettertiden – usedvanlig vidsynt skolebok» (Johnsen 2003: 242).

Da den første boka kom, blei den anmeldt og omtalt i mange aviser. Debatten i og utenfor Stortinget i forbindelse med Rolfsens søknad om økonomisk støtte til å lage ei ny lesebok hadde nok skapt interesse og forventninger. Pressen var gjennomgående begeistra for resultatet, og omtalene var stort sett positive med rosende ord om utvalg, tilrettelegging, stiltone, illustrasjoner og pris. Mens *Verdens Gang* kalte boka et «Nationalværk», ville *Hamar Stiftstidende* gjøre den til ei «Folkebog for hele Landet» (Johnsen 2003: 246). Også i Sverige fikk leseboka positiv omtale. Ifølge Johnsen blei deler av en artikkel i *Ord och Bild* gjengitt i *Dagbladet*:

Skulle der i Fremtiden bli Spørsmal om Norges nationale Tilværelse, om dets kulturelle Betydning som selvstændig Nation, da burde Norge til sit Forsvar kun behøve at paaberaabe sig et eneste Aktstykke: sin Læsebog for Folkeskolen. Ti den vidner tilstrækkeligt om, hvor dannelsesmodtagelig, hvor begavet denne

lille Nation er, hvor vel den fortjener at ha sin særskildte Plads i det store, mellemfolkelige Kulturarbeide. (Johnsen 2003: 248)

Enkelte omtaler var negative. *Morgenbladets* anmelder var kritisk til både Rolfsen og leseboka som han syntes var nærmest ukristelig. I bladet *Agder* i Flekkefjord la en vekt på formelle svakheter, som at redaktøren hadde brukt bindestrek i ord på fem stavelser. Øvrige kritiske bemerkninger gjaldt en viss misnøye med valgte ordformer og praktisering av tegnsettingsreglene, mens enkelte gav uttrykk for at redaktøren var for dominerende i boka (ibid.).

Hva var det med Rolfsens lesebok som gjorde den så populær? Det blir sagt at den skilte seg sterkt ut fra tidligere lesebøker ved sitt allsidige innhold og sin norske språktone. Den første tida var Moltke Moe språklig medarbeider, seinere overtok Bernt Støylen den rollen (Johnsen 2003: 409). De mange illustrasjonene av norske kunstnere, som Christian Krohg, Theodor Kittelsen, Erik Werenskiold og Elisabeth Sinding, hadde nok også mye å si.

Hva kan en så si om nasjonsbyggende innholdselementer i Rolfsens lesebok? Jeg har undersøkt innholdet i førsteutgavens bind 1–3 for å finne ut om for eksempel Tordenskjold, grunnlovsarbeidet på Eidsvoll og 17. mai-feedinga tematiseres. Det viser seg at alle disse temaene behandles grundig. I bind 1 finner vi Bjørnstjerne Bjørnsons «Ja, vi elsker dette landet» og Ole Vigs «Nordmands-sang». I alt 15 sider handler om «Tulla i børnenes flagtog» og «Papa fortæller Tulla, hvad syttende mai er for noget». Til sist står «Fædrelands-salme». I bind 2 finner vi et kapittel på 19 sider med overskriften «Tordenskjold og Karl den tolvte». Det omfatter mange lesestykker om de to historiske personene og avsluttes med Arne Garborgs «Norsk fedrelandssong». Siste kapittel i bind 3 har overskriften «Krigsaarene. Norge i 1814» og strekker seg over 40 sider. Her presenteres blant annet bakgrunnen for Norges nye politiske situasjon i 1814, arbeidet med Grunnloven, sentrale personer og Eidsvollsbygningen.

Jeg har også undersøkt innholdet i 1926-utgaven. I bind 2 vies mange sider til tekster om «Norge gjennom tidene. Fortellinger fra fedrelandets historie» (s. 131–192). Her kan en blant annet lese om norrøn mytologi, vikinger i vesterveg og austerveg, om landnåmsmenn på Island, Eirik Raude og Grønland, Leiv Eiriksson og Vinland, og om Olav Tryggvason.

I bind 3–5 finner en mer historisk stoff under samme kapitteloverskrift. Bind 3 inneholder også en mengde «Fedrelandshistoriske dikt» (s. 295–323). I tillegg til tekstene om viktige historiske personer og hendelser møter en også tekster om store nordmenn i samtida, som «Eventyr fra nordpolsferden» (bind 2).

I førsteutgaven finner en mange forfattere og tekster som skal bli lesebokklassikere, blant annet tekster som Ole Vigs «Nordmands-sang» (bind 1), Ivar Aasens «Nordmannen» og Jacob B. Bulls «Vesleblakken» (bind 2), Per Sivles «Berre ein hund» og Henrik Ibsens «Terje Viken» (bind 3). Disse er også med i 1926-utgaven. Da er dessuten Barbra Rings «Itte no knussel» kommet med (bind 3). Jeg har valgt å undersøke om disse tekstene er med i de lesebøkene som kommer etter Rolfsens lesebok, som ei konkretisering av utviklinga av en nasjonal lesebokkanon. De utvalgte tekstene gir blant annet uttrykk for fedrelandskjærlighet, utholdenhet, oppofrelse og omsorg som positive verdier i nordmannens kamp mot for eksempel sterke naturkrefter og vanskelige samfunnsforhold.

Andreas Austlid: Lesebok for folkeskulen

I 1880 vant Andreas Austlid en konkurranse om beste abc på landsmål, foran Ivar Aasen. I 1889 kom hans *Lesebok for born*, mens hans *Lesebok for folkeskulen* kom ut i 1902–1906. Den består av tre bind, med et samla omfang på cirka 850 sider. Austlids lesebok er illustrert og er det første fullstendige leseverket på landsmål. Den blei bare brukt i kretser med landsmål/nynorsk som opplæringsmål, og var noe i bruk til 1960-åra. Førsteutgavene kom i 30 000 eksemplarer, og allerede i 1909 kom 1. og 2. bind i nye opplag (Nordstoga 2011b: 11).

I likhet med Rolfsen hadde Austlid et klart pedagogisk og nasjonalt program, med særlig vekt på det språklige. Han meinte sjøl at hans lesebok var det eneste leseverket som kunne føre «borni heilt og trygt paa den rette vegen». *Lesebok for folkeskulen* «er og vert grunnsteinen for norske leseverk i barneskulen ... det er eg viss paa saaframt Norig skal eiga ein eigen kultur», uttalte Austlid. Han meinte at bare hans leseverk representerte «dei rette verdiane og det reine norske». (Nordstoga 2011a: 164.) Et lite utdrag fra forordet til bind 1 formidler lesebokprogrammet hans:

Noko av det eg aller helst vilde – serleg i dette bandet – det var aa hjelpa norske born til større vyrndad for far og mor og heimen. Ei lesebok kann og maa hjelpa her. [...] Men morsmaalet er lykelen som læser upp dørene til heilagdomen, so soli og varmen kann faa koma inn og skapa gror. Upp og upp, paa denne heimegrunnen, skal barnet veksa, – aldri burt fraa honom. (Austlid 1902: III)

Nordstoga understreker at Austlids lesebøker framstår som et tydelig landsmålsalternativ til Rolfsens lesebøker (2011a), og at de kom ut i ei tid der landsmålet var etablert både som skolespråk og litteraturspråk (2011b: 88). Det kulturnasjonale arbeidet i landsmålsmiljøene var på sitt sterkeste, og biografisjangeren blei viktig. Biografier om viktige personer – helst menn – forteller om skikkelser som skulle være til inspirasjon og forbilder i det kulturnasjonale og nasjonsbyggende arbeidet, men som lærer hadde Austlid erfart at det var det sjølopplevde stoffet fra egen barndom som greip elevene sterkest – «berre eg fortalde deim friskt og sant» (Nordstoga 2011a: 50). Austlid gir sterke signaler om «at den gode lesebokteksten ikkje skal handle om spektakulære bragder», og derfor stiller han seg utenfor «den nasjonale entusiasmen omkring idrett, skiløping og ekspedisjonar i Ishavet. Austlid har eit konsekvent fokus på bygdeliv og bygdesosialisering – og på grundtvigianismen» (Nordstoga 2011a: 119f.).

Innholdsmessig er de tre binda noe ulike. De to første preges av Austlids egne korte sjølbiografiske fortellinger og mindre biografier over helst ukjente personer. Det er menn og kvinner som står for en høyverdig moral, eller har utført spesielle handlinger. I tillegg har ukjente kvinner og menn formulert sine egne livshistorier, «ofte fragmenterte i forma og med vekt på ei viktig hending eller oppleving (om t.d. farleg leik på isen, å vente på far som er på sjøen i uver, å bli overraska av uver på veg heim frå konfirmasjonsundervisning)» (Nordstoga 2011b: 90). I tredje bind finner en også biografier over kjente personer i kulturlivet, det er blant annet tekster om Ole Gabriel Ueland (skrevet av Rasmus Løland), om Henrik Wergeland (skrevet av Halvdan Koht) og om losen Ulabrand (skrevet av Austlid sjøl). Den førstnevnte teksten forteller hvordan en mann av bondestand kommer i en sentral politisk maktposisjon og blir nasjonsbygger. Den andre forteller om «den store dikteren, opplysningsmannen og fridomssymbolet» Wergeland (ibid.). Den tredje skildrer den legendariske losen i mange dra-

matiske hendelser som krever både fysisk styrke, mot og handlekraft, men han skildres også som et godt menneske, som viser «kjensler, empati og kjærleik til barna» (Nordstoga 2011b: 99). Ikke uventa har også Ivar Aasen og Aasmund Olavsson Vinje fått hver sin biografi. Disse konkretiseringene illustrerer bredden i temavalget. Gjennom slike tekster skulle elevene lære om verdier, personer og hendelser av stor betydning for Norge.

Nordstoga drøfter hvorfor Rolfsen vant over Austlid i utbredelse, og peker på at én grunn kan være at Rolfsen stod for en nasjonal fellesskaps-tanke og viste hvordan fellesskapet, nasjonen, organiserer stadig mer av det som før var knytta til privatsfæren, mens Austlid holdt på det reine bygdeperspektivet (Nordstoga 2011a: 314). Et annet forhold kan ligge i «det kulturnasjonale stemningsskiftet som me fekk rundt 1905» (ibid.). Det faktum at Rolfsen stod sterkt på konkurransemarkedet, vektlegges også. Rolfsen hadde dominert lenge, i tillegg fikk han støtte av viktige deler av landsmålsrørsla. Når Nordstoga sammenligner Rolfsen og Austlid, legger han vekt på at det er tale om to ulike lesebokprosjekt, med samme mål: «å danne og utdanne elevane til nasjonalt medvit og sosial deltaking» (Nordstoga 2011a: 316).

Begge formidlar den klassiske landsmåls litteraturen og den nye barnelitteraturen på landsmålet, segner og tradisjonsstoff frå bygdene, er reserverte mot for mange folkeeventyr og fortel om barn både i arbeid og leik. Det nasjonale innhaldet er ofte knytt til dramatiske hendingar i fortida [...]. (Ibid.)

Inneholder så Austlids lesebok tekster om Tordenskjold, Eidsvoll 1814 og 17. mai? Ja, alle disse temaene er behandla. Siste del av bind 2 inneholder «Lesestykke paa dansk-norsk», og der finner en både en prosatekst om «Tordenskjold i Dynekilen», «En vise om Tordenskjold» og et bilde av en Tordenskjold-statue. Bind 1 inneholder en tekst med overskriften «Den 17de mai», skrevet av Austlid. Den gjengir et minne fra ei 17. mai-feiring der jeg-personens far forteller om Wergeland, mens teksten videre handler om jeg-personens tale for de andre barna. Et utdrag av talen er slik: «Og her hev me havt kongar med krunor og mange store diktarar. Men Wergeland, han kunde ropa so høgt at dei hørde honom yver heile Norig, – hurra for den 17de mai og Henrik Wergeland!» (Austlid 1902: 149). I bind 3 blir

grunnlovsarbeidet behørig behandla i teksten «17de mai 1814», skrevet av historikeren Halvdan Koht. Teksten er illustrert med bilder av Eidsvollsbygningen, Kristian Fredrik, Christian Magnus Falsen og W.F.K. Christie. I dette bindet står også teksten «Grænsevagten 1905», så her blir også nyere historie behandla.

Hvordan er det øvrige tekstutvalget med hensyn til lesebokklassikere? Kjente forfattere som Wergeland, Aasen, Vinje, Bjørnson, Garborg, Anders Hovden og Elias Blix er rikt representert med sanger og dikt om Norge. En finner blant annet «Nordmands-sang» av Vig (bind 2), «Nordmannen» av Aasen, «Fædrelands-sang» og «Gud signe vaart dyre fedreland» (bind 3). I tillegg er det tekster om historiske personer og hendelser, som Eirik Raude og Leiv Eriksson, «Um nordmennerne paa Grønland» og «Sinklar-ferdi».

Nordstoga omtaler Austlids lesebok som ei demokratisk lesebok der biografiene om store menn får mindre plass enn historiene om hverdags-helter. Austlid har med mye barnekulturell folkedikting og forteller på en muntlig og folkelig måte. Nordstoga påpeker at Austlids lesebok er «verdiforimidling av det milde slaget. [...] Forteljninga talar for seg, men ho talar også om normer for korleis livet skal vera» (Nordstoga 2011a: 285). Når det gjelder det nasjonale, konkluderer Nordstoga med at leseboka er ei av «dei viktigaste bøkene i bygginga av Noreg, med eit demokratisk og folkeleg utgangspunkt. Nasjonen blir bygd nedanfrå ved å la mange utanfor det litterære livet fortelje om liva sine» (Nordstoga 2011a: 286).

Mathilde Munch og Sven Svensen: Hjemme og ute

Førsteutgaven av *Hjemme og ute. Lesebok* ved Mathilde Munch og Sven Svensen kom i perioden 1921–1926. På tittelbladet står det at den er utarbeidd «På grunnlag av Pauss, Corneliussen og Ellefsens lesebok i morsmålet». *Hjemme og ute* består av seks bind, med et samla omfang på cirka 1490 sider. Bøkene er illustrert av Olav Engebrigtsen, og de fleste illustrasjonene er i svart–hvitt, noen få i farger. Fra 1940 av er tittelen *Heime og ute*, i tråd med 1938-rettskrivinga. Leseboka kom i flere utgaver og mange opplag. I løpet av en 40-årsperiode blei den solgt i nærmere 600 000 eksemplarer, og den blei vurdert som den eneste reelle utfordreren til Rolfsens lesebok

(Johnsen 2003: 251f.). I førsteutgavens forord gis det uttrykk for tanker om lesebokas plass og betydning:

Skolens lesebok bør slutte sig til og utfylle undervisningen i de forskjellige fag og må i stoffutvalg og framstillingsform være avpasset etter barnets utvikling og behov på de forskjellige trin. [...] I den nye utgave av dette lesebokverk vil vi søke å føre dette prinsipp videre uten å tape av syne lesebokas store betydning for barnets sproglige utvikling og betydningen av dens litterære verd. (*Hjemme og ute*, bind 1, 1921)

I dette utdraget legges det særlig vekt på at leseboka skal utfylle arbeidet i andre skolefag, og at den bør være tilpassa aldersgruppa. I tillegg understrekes betydningen av lesebokas litterære verdi. Videreføres så det temavalget og det forfatter- og tekstutvalget jeg har pekt på som nasjonsbyggende og nasjonalt i omtalen av lesebøkene til Rolfsen og Austlid?

Førsteutgaven av denne leseboka har illustrert framsideperm, og den er utstyrt med en liten tekst som sier noe om bokas innhold. Teksten på framsidepermen til bind 3 («Ja, vi elsker dette landet som det stiger frem, furet, værbit, over vannet, med de tusen hjem!») og bind 5 («Ti det fjell du så i din barndom er best, og ditt liv er ditt fedreneland») signaliserer i særlig grad nasjonalt innhold. En nærmere undersøkelse av innholdet i bind 3 (1923) bekrefter dette. Den første teksten er «Fedrelandssangen» (av Bjørnson), den etterfølges av «Det er min sjel en frydfull trang» (av Wergeland). Videre i boka står både «Kongesangen», «Nordmannssang» (av Vig) og «Vise om Tordenskiold». Bind 5 (1925) inneholder en biografi om Wergeland med innslag om tida på Eidsvoll, hans innsats for å få folk til å feire 17. mai og for å få endra jødeparagrafen, i tillegg inneholder boka også mange dikt av Wergeland. Den inneholder videre mange og lange utdrag av kongesagaene og tekster om Bergens historie og Nidarosdomen. Dessuten finner en tekster om norske fiskere og om norske losere, om reindrift («Blant renavoktere på Finnmarksvidden»), om «kong Håkons annen Finnmarksreise» og «Roald Amundsens sydpolsferd». I samme bind står også en biografi om «Tidemand og Gude, Kierulf og Munch» og en fargegengivelse av maleriet «Brudeferden i Hardanger». Videre finner en biografier om Ole Bull og Ivar Aasen, etterfulgt av lange utdrag av «Ervingen».

Disse små glimtene fra to bind viser mange innholdsmessige fellestrekk med lesebøkene til Rolfsen og Austlid. Utdrag fra kongesagaene kommer i flere bind, likeså tekster om Fridtjof Nansen og Roald Amundsen, som «Brand om bord i Gjøa» og «Fridtjof Nansens opdagerferd med Fram» i bind 4. At en nasjonal lesebokkanon er utvikla, viser seg i forfatter- og tekstutvalget. Blant bidragsyterne for øvrig opptrer diktere som Johan S. Welhaven, Gabriel Scott, Per Sivle og Margrethe Munthe, dessuten finner en eventyr og andre tekster skrevet av Asbjørnsen og Moe, Moltke Moe og H.C. Andersen. Når det gjelder de skjønnlitterære tekstene jeg har sett spesielt på, finner en Bulls «Vesle-Blakken» i bind 4 og Aasens «Nordmannen», Ibsens «Terje Vigen» og Rings «Itte no knussel» i bind 5.

1948-utgaven av *Heime og ute* er resultat av ei sterk omarbeiding, både innholdsmessig og språklig. I forordet til de to bøkene for 3. klasse understrekes det at «[e]t utvalg av norsk diktning i eldre og nyere tid er som før grunnstammen i boka», men at mye tidligere stoff er tatt ut, og at mye nytt stoff er kommet til, blant annet «lettere stoff, som er skrevet spesielt for barn, og mange mer faglige stykker – som normalplanen krever» (Munch og Svensen 1948: 2). Oppsummerende kommer dette lesebokprogrammet til uttrykk: «For viktig er det at leseboka virker frisk og morsom, men likest viktig er det at den virker oppsedende og gir ny kunnskap» (ibid.). Her er det av interesse å undersøke om leseboka oppdrar til nasjonal bevissthet, en norsk identitet.

Ser en på tekstutvalget i de to bøkene for 3. klasse, er det iøynefallende at begge åpner nasjonalt. På de første sidene i 3A er det ei tegning av ei jente og en gutt som heiser det norske flagget, etterfulgt av Bjørnsons «Ja, vi elsker». Mot slutten av boka står det en tekst om Eidsvoll, etterfulgt av kongesangen. De første sidene i 3B-boka handler om «Norge mellom hav og fjell». Der finner en Nils Collett Vogts dikt «Vårt språk», etterfulgt av utdrag av Gunnar Reiss-Andersens dikt «Norge mellom fjell og hav», Arnulf Øverlands dikt «Vårt land» og Bjørnsons «Norsk natur». Sammen med disse diktene er det flere illustrasjoner. Seinere i boka tas temaet «For Norge og fridommen» opp. Her møter en både Bjørnsons «Ja, vi elsker» og «Sang for Eidsvoll-mennene», Anders Hovdens «Fagert er landet» og «17. mai 1940» av Nordahl Grieg. Mye minner altså om førsteutgaven, men en legger også merke til nye navn, som Øverland og Grieg. Slik tar 1948-utgaven opp i seg andre verdenskrig.

De to bøkene for 3. klasse (1948) inneholder tekster fra den skjønnlitterære kanon, skrevet av forfattere som Wergeland, Vinje, Garborg, Gabriel Scott og Vilhelm Krag. Dessuten er folkeviser, eventyr og Æsops fabler fremdeles med. Heilt konkret er både «Nordmannen» av Aasen, «Itte no knussel!» av Ring og «Berre ein hund» av Sivle på plass i 3B. I tillegg er det flere tekster om «Idrett og friluftsliv», blant annet «Fridtjof Nansen og idretten», og tekster om hvalfangst og kappseiling i Rødehavet i «Med nordmenn på utferd». Gjennom temavalg, forfatter- og tekstutvalg går det en tydelig rød tråd fra tidligere lesebøker og fra førsteutgaven av *Hjemme og ute* til 1948-utgaven.

Thorbjørn Egner: Thorbjørn Egners lesebøker

I 1947 fikk Egner i oppdrag av Cappelens forlag å være redaktør for et nytt leseverk for folkeskolen. Egners lesebøker består av 16 bind i alt, to for hvert år fra andre til og med niende skoleår. De fire bindene for småskolen utkom i 1950, mens resten av verket blei utgitt trinnvis i perioden fram til 1972. Bøkene for den 7-årige folkeskolen blei raskt en suksess hos elever og lærere. Leseverket blei solgt i store opplag, nesten 2,5 millioner eksemplarer i alt. Bøkene for småskolen blei revidert i 1981–82, og bind 1–10 var i bruk til inn i 1980-åra. I 1995 blei for øvrig nye utgaver av småskolebøkene formidla i bokhandlene som skjønnlitterære antologier. (Birkeland mfl. 2005: 184.)

Egner så på lesebokarbeidet som det nyttigste han kunne gjøre i de første optimistiske åra etter krigen, og hans ønske var å «lage lesebøker – helst på en ny og annerledes måte» (Egner 2001: 97). Han ville forsøke å gjøre bøkene slik at de umiddelbart skapte interesse, leselyst og leseglede. Han ville dessuten gi bøkene et utstyr og en form som kunne bidra til utvikling av de unges sans for kunst og kvalitet (Egner 2001: 100f.). Egners lesebøker er av enkelte blitt omtalt som en mellomting mellom lesebøker og barnebøker. Forlagets presentasjon av lesebøkene viser forbindelsen til tidligere lesebøker, men den peker også på noe av det som er nytt og annerledes:

Alle [...] bind har prøver fra eldre og nyere litteratur og gjengivelser i farger av norsk og fremmed kunst. Dessuten har samtlige bind mye nytt stoff, skrevet for lesebøkene av nålevende forfattere, og bøkene er gjennomillustrert av kjente kunstnere. (Utdrag fra baksideteksten til 12-bindsutgaven)

Egner lar leseren møte mennesker i forskjellige landsdeler og miljøer i Norge, og leseren tas også med til andre nordiske land og videre ut i Europa og verden. I 2.-klassebøkene introduseres leseren for barn bosatt i byen og på fjellgården. 3.-klassebøkene handler om livet på storgården i sør og i fiskeværet i Lofoten, og om reindrift på Finnmarksvidda. Dessuten møter en barn i andre land og verdensdeler. I 4.-klassebøkene introduseres blant annet Sørlandet før og nå, Oslo på 1800-tallet og skogsbygda. 5.-klassebøkene dreier seg om Vestlandet, Danmark og Sverige. 6.-klassebøkene handler om Norge nord for Dovre, ei gammel fjellbygd, glimt fra Europa og verden. De to siste bøkene i 12-bindsutgaven inneholder smakebiter av norsk litteratur fra 1800- og 1900-tallet, og tekster om Norge i vonde og gode tider. Lesebøkene skulle møte alle norske barn heime og styrke den felles tilhørigheten. Som en refleks av dette har den første boka tittelen *I byen og på landet* i bokmålsutgaven, mens nynorskutgaven fikk tittelen *På landet og i byen*.

I bøkene for småskolen er Egner sjøl både hovedforfatter og illustratør. Klassiske barnevern, rim og regler som regnes som litterært folkeei, kunne passe i andre skoleår, mens klassisk prosastoff først kunne komme inn i tredje skoleår, meinte han. Egners heilhetstanke kommer til uttrykk i rammefortellingene om barn i byen og på landet med faste gjennomgangsfigurer. I sin omtale av *Småskolens lesebøker* sier Hagemann at det ligger en klar etisk holdning bak fortellingene. Egner presenterer et miljø prega av trygghet og tillit. «Hjertelag og hjelpsomhet er selvfølgelige dyder. Samhörighet mellom mennesker i hjem og samfunn og på tvers av landegrensar er idealer som forfektes.» (Hagemann 1974: 234)

Egner bidro med mange egne tekster i lesebøkene, men han skreiv på ingen måte alt sjøl. Han spesialbestilte tekster fra samtidige forfattere som Kåre Holt, Inger Hagerup, Finn Havrevold, Jo Tenfjord, Tarjei Vesaas og Halldis Moren Vesaas. Sistnevnte var for øvrig også ansvarlig redaktør for utgavene på nynorsk. Egner valgte også å ta med mange klassiske tekster, blant annet eventyr og tekster skrevet av Wergeland, Vig, Bjørnson, Garborg, Wildenvey, Ring, Grieg og Øverland. Heilt konkret inneholder Egners lesebøker tekster som Wergelands «Vi ere en nasjon vi med» (bind 4), Bjørnsons «Ja, vi elsker dette landet» (bind 3), Bulls «Vesleblakken» (bind 6), Aasens «Nordmannen» (bind 8), Ibsens «Terje Vigen» og Sivles

«Berre ein hund» (bind 11). Disse teksteksemplene viser at Egner videreførte en nasjonal lesebokkanon samtidig som mange nye forfattere fikk plass.

Thorbjørn Egners lesebøker blei svært godt mottatt. Den offentlige omtalen i samtida var i liten grad negativ, men enkelte påpekte at det var for mye Egner og for lite av den litterære arven (Leirpoll 1981, gjengitt etter Skjelbred 2010: 114). I ettertid er det også blitt trukket fram at Egners beskrivelser av arbeidslivet og av livet på landet er nostalgiske. Likeså blei det etter hvert reist kritikk mot det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret og det harmoniserende samfunnssynet som gjennom syrer bøkene (Heger 2012: 446f.).

I 1958 hadde forlegger Henrik Groth gitt uttrykk for at Egners leseverk ville få et langt liv: «Jeg tviler ikke på at det i minst 50 år fremover kommer til å bli det dominerende verk i den norske folkeskole, og forlaget er villig til å sette alle kluter og penger til for at så skal bli tilfelle» (Heger 2012: 378). Egner var innstilt på å holde leseverket «friskt og levende og stadig bedre». Hans ambisjon var stadige revisjoner, først ved han sjøl, seinere skulle hans barn holde bøkene «på topp i all tid» (Heger 2012: 390.). Slik gikk det ikke. Norge endra seg forttere enn revisjonene kunne gjennomføres, og Egners lesebøker gikk ut av bruk. Det er sagt at Egners lesebøker er skrevet i den gamle leseboktradisjonen, der leseboka skulle danne stammen i undervisningen. Leseboka skulle inspirere til å praktisere nyvunnen leseferdighet, og den skulle dessuten skape et felles kunnskapsrepertoar av allmenndannelse innenfor historie, geografi, samfunnsfag, litterære klassiske tekster og litteratur- og kunsthistorie. Egner fullførte sitt verk samtidig med at mønsterplanen av 1974 (M74) gikk bort fra tanken om ei brei, allmenndannende lesebok. Dette var en stor skuffelse for Egner personlig (Heger 2012).

Den allmenndannende og nasjonale leseboka

Kravet om en ny og nasjonal skole kom omkring 1850–1860. Etter hvert blei det teologiske kunnskapshegemoniet avløst av «et nasjonalt-historisk regime» (Telhaug og Mediås 2003: 443). Madssen sier at tradisjonen i allmueskolen ikke hadde vært spesielt nasjonal, og at den dansk-tyske tradisjonen holdt seg lenge. Ifølge ham varsler Jensens *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* (1863) både ei mer norsk og ei mer litterær linje, mens det er Rolfsens *Læsebog for folkeskolen* (1892) som står for den avgjørende nasjo-

nale vendinga. Madssen oppsummerer slik: «Liksom P.A. Jensens lesebok hadde fulgt 1860-loven og konkretisert dennes allmenndanningsbegrep, ble Rolfsens lesebok en konkretisering av 1889-loven og Venstres seier i kulturkampen» (Madssen 1999:180).

I si bok om nasjonale strateger sammenfatter samfunnsviteren Rune Slagstad utviklinga fra kristendomsskolen til Rolfsens lesebok via Jensens lesebok slik: «Den myndige samfunnsborger hadde trådt i stedet for Pontoppidans lydige undersått og Jensens kristne borger» (Slagstad 1998:186). Han understreker at Rolfsen reindyrker det identitetsskapende gjennom å forene to motiver: det nasjonalpedagogiske og det barneindividuelle. Barna skulle sosialiseres inn i en nasjonal enhetskultur gjennom folkeskolen og dens lesebok. Han peker også på at Rolfsen kombinerer demokratiske og elitistiske perspektiver, ved å presentere idealiserte helteskikkelser, som diktergeniene Wergeland og Bjørnson, og ikke minst oppdageren Nansen (ibid.).

Austlids lesebok, som altså var det første fullstendige leseverket på landsmål, kom ut i tida rundt unionsoppløsningen. Den var basert på et klart nasjonalt program, med særlig vekt på det språklige. Som tidligere nevnt omtaler Nordstoga (2011a) den som ei av de viktigste bøkene i bygginga av Norge, med et demokratisk og folkelig utgangspunkt. Mens Rolfsen legger vekt på estetisk og moralsk oppdragelse der eleven skal bli kjent med landet og utvikle en nasjonal bevissthet, er Austlids prosjekt mer retta inn mot individets plass i bygdekollektivet.

Munch og Svensens *Hjemme og ute* og *Heime og ute* fører tradisjonen med klassiske litterære tekster og sakprosaetekster videre. Da Cappellens forlag ville modernisere verket ytterligere etter krigen, blei Egner bedt om å være med i redaksjonskomiteen. Det var han ikke interessert i, siden han var i gang med å lage et heilt nytt verk. I *Norsk barnelitteraturhistorie* sammenfattes Egners lesebokarbeid på denne måten:

Med sterk personlig markering hadde Egner likevel erobret et marked og skrevet seg inn i norsk lesebokhistorie der navn som P.A. Jensen, Nordahl Rolfsen og Thorbjørn Egner utgjør en troika av pionerer i norsk skoles litteraturfomidling [...]. Lesebokforskeren Halldis Leirpoll påpeker at Egner tidlig presenterer sjangermangfold i tekstutvalget og at selv om Egner i mye fulgte Rolfsen-tradisjonen

og enda en gang lagde «boka om Norge» for mellomtrinnet, åpner han likevel leseverket mer for andre kulturer og en verden utenfor. (Birkeland mfl. 2005: 183.)

De fem allmenndannende og nasjonale lesebøkene i utvalget har mye felles. I presentasjonen av den enkelte leseboka vil det likevel ha kommet fram at det skjer ei utvikling i løpet av den 110-årsperioden de er utgitt innenfor, for eksempel når det gjelder bruk av illustrasjoner. Jensens lesebok er uten illustrasjoner, mens de øvrige er illustrert – og i stadig økende omfang etter hvert som tida går. I utdraget ovenfor trekkes Jensen, Nordahl og Egner fram som pionerer. Det er rett og rimelig, men etter mitt syn fortjener også Austlid oppmerksomhet for den pionerinnsatsen han gjorde.

Gjennomgangen av lesebøkene har vist at det er mange innholdsmessige fellestrekk i de allmenndannende og nasjonale lesebøkene. Fellestrekene gjelder valg av temaer som behandles i sakprosattekster og skjønnlitterære tekster, og utvalg av skjønnlitterære forfattere og tekster. Også på dette punktet skjer det ei utvikling i løpet av perioden. En finner tekster som formidler norrøn mytologi og norske folkeeventyr. Videre er det mange tekster om Norges stolte historie, i form av utdrag fra kongesagaene, tekster om store helter som Tordenskjold, og tekster om grunnlovsarbeidet på Eidsvoll. Dessuten inneholder lesebøkene tekster om store nordmenn i samtida eller i nær fortid. Dette er personer som er kjent for innsats innen kultur, politikk, forskning, oppdagelsesreiser, vinteridrett og hvalfangst, som Wergeland, Bull, Aasen, Ueland, Nansen, Amundsen og Foyen. Andre innholdsmessige fellestrekk er tekster om Norge, om norsk natur og geografi, og tekster om nordmenn, om deres kjærlighet til flagget, fedrelandet og heimstedet.

Når det gjelder det skjønnlitterære innholdet, utvikla det seg raskt en lesebokkanon. Dette ser jeg på som en svært viktig del av lesebokas nasjonsbyggende bidrag. Det betyr at en møter mange av de samme forfatterne i flere av bøkene, til dels med det samme tekstutvalget. Diktere og forfattere som Wergeland, Welhaven, Asbjørnsen og Moe, Vig, Bjørnson, Ibsen, Aasen og Vinje kom tidlig på plass. Seinere kom blant annet Sivle, Garborg, Scott, Hovden, Blix, Olav Duun og Johan Falkberget inn som bidragsytere. Ovenfor har jeg vist at for eksempel Wergelands «Smaagutternes Nationalsang», Vigs «Nordmannssang», Ibsens «Terje Vigen», Aasens «Nordmannen»,

Bjørnsons «Ja, vi elsker», Sivles «Berre ein hund», Bulls «Vesleblakken» og Rings «Itte no knussel» er typiske lesebokklassikere. Gjennomgangen har også vist hvordan kanon utvides, blant annet ved at tekster av kvinnelige forfattere, som Barbra Ring, i noen grad blei inkludert fra begynnelsen av 1900-tallet, mens Grieg og Øverland kom inn etter andre verdenskrig. Som nevnt tidligere er ikke nødvendigvis alle tekster som kanoniseres i skolen eller til skolebruk, utvalgt på grunn av sin høye litterære kvalitet, men blant annet på grunn av konvensjoner og vane (Aamotsbakken 2009). Når det gjelder den nasjonale lesebokkanon, antar jeg at den til dels levde videre nettopp av slike grunner.

I si bok om nasjonalpoesi, norske symboler og norsk identitet skriver teologen Ernst Baasland at dikt «om norsk natur og om nasjonale symboler som nasjonaldagen, flagget og kongen gir et tydelig bilde av nasjonal identitet» (Baasland 2014: 7). Med henvisning til at lesebøkene til Jensen og Rolfsen inneholdt få nasjonale dikt sammenligna med store sangbøker, som Vigs *Sange og Rim for det norske Folk* (1854), forteller han at temaet «Fædrelandssange» var gjenstand for debatt i *Norsk Skoletidende* i 1904 og 1905. En ønska å få klarlagt hvilke sanger elevene burde kunne når Norge blei sjølstendig. Kirke- og undervisningsdepartementet fikk spørsmål om dette og presenterte følgende liste over «Sangenens tekst og melodi [som] bør læres og tilegnes av elevene» (gjengitt etter Baasland 2014: 204f.):

1. Sang for Norge (Ja, vi elsker: Av 8 vers brukes 5: de tre første og de to siste bør læres)
2. Normandssang (Blant alle lande: Av 23 vers brukes seks: de fem første + Dog mest jeg elsker)
3. Fædrelandssang (Jeg vil verge mit land: Fem vers; melodi G. Tischendorf)
4. Gud signe Noregs land (av åtte vers brukes fem: Tre første + to siste; melodi Kongesangen)
5. Nordmannen (Mellom bakkar og berg: Fem vers – av i alt 10)
6. Fædrelandssalme (av 7 vers brukes fem: 1–2, 4–5, 7)
7. Flaggsang (Mens Nordhavet bruser: tre vers)
8. Norges Storting (av fem vers brukes tre vers: 1–2, 5; melodi: J. Haydn)
9. Dei vil alltid klaga (fem vers; norsk folkemelodi)

10. Fædrelandssang (Der ligger et land: Av åtte vers brukes seks: 1–5, 7)
11. Kongesangen (to vers)

Det er tankevekkende å lese påstanden fra tida rundt 1905 om at lesebøkene inneholdt få nasjonale tekster. Min gjennomgang har vist at flere av sangene på lista og andre i samme kategori er godt representert både før og etter 1905. I flere av bøkene utgitt etter 1905 er slike tekster også illustrert, med tegning i svart-hvitt av barn som heiser det norske flagget (*Heime og ute*, 3 A, 1948: 2) og med en stor fargeillustrasjon av et 17. mai-tog i Oslo (*Thorbjørn Egners lesebøker*, bind 2, 1962: 88).

Tida etter 1970 - dagens lesebøker

Som tidligere vist stilte normalplanen av 1939 (N39) mange krav til leseboka (se oversikt 3). I de planene som fulgte etter, har ikke leseboka hatt samme sentrale plass. Før presentasjonen av dagens lesebøker gis en oversikt over utviklinga av norskfaget fra 1970-tallet til i dag, slik det framstår i plan-dokumentene, med vekt på lesebokas plass og innhold.

I planen for norsk i *Mønsterplan for grunnskolen* (M74) er det tydelig at leseboka fremdeles regnes med, særlig på de lavere trinnene. Planen inneholder ingen beskrivelse av leseboka, men under overskriften «Lærestoff» står det blant annet at «dags- og ukepresse og reklame» bør trekkes inn i tillegg til et «utvalg av god litteratur» (M74: 96). Det understrekes at «[d]et er en viktig del av morsmålsundervisningen å gi elevene en innføring i verdifull litteratur. Gjennom litteraturen skal elevene få kjennskap til arbeids- og samfunnsliv, kunst og kultur i fortid og nåtid. Både sakprosa og diktning skal elevene møte i skolen» (M74: 106). Noen av N39s krav om teksttyper og tekstinnhold videreføres altså i M74, men *ikke* som krav til leseboka. Når M74, som er en rammeplan, i tillegg understreker betydningen av mye annet lesestoff, svekkes de sterke føringene om et faglig fellesinnhold.

Allerede i 1987 kom en justert rammeplan, *Mønsterplan for grunnskolen* (M87), som blant annet presenterer norskfaget som et sentralt kultur- og tradisjonsbærende fag. Arbeidet med litteratur skal stå sentralt i faget, og det understrekes at litteraturen er bærer av felles kulturelle verdier. (M87: 129.) Elevene skal møte både lokal litteratur og nasjonallitteratur, samisk

litteratur og omsatt litteratur fra andre land og kulturer (M87: 136f.). Leseboka omtales *ikke* i M87.

Etter ti år blei M87 avløst av *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (L97), som er en forskrift. I omtalen av norskfagets plass i skolen kommer det tydelig fram at faget defineres inn i og for et samfunn som er blitt «meir internasjonalt og etnisk variert». Norsk er et kulturfag, og betydningen av felles innhold understrekes. Følgende utdrag illustrerer det:

Å utvikle ein trygg nasjonal identitet og ei kulturell opning mot andre gir oss djupare innsikt i vår eigen kultur og hjelper oss til å forstå kva verdi kulturen har for andre folk og land. Norsk er eit dannelsingsfag. Skulen skal gjere elevane kjende med grunntema som det stadig blir spelt på i kulturen vår, både den nasjonale og den internasjonale. Spennvidda kan bli stor, frå Nirvana til Åsgard og frå Waterloo til Kardemomme by. Utvalet må nødvendigvis bli noko tilfeldig, men poenget er at det er felles, og at det kan utfyllast både med tillegg frå lærarane og elevane og med lokale innslag. [...] Norsk er eit kulturfag. (L97: 111f.).

Leseboka omtales *ikke* i L97, men i norskplanen nevnes svært mange skjønnlitterære forfattere, konkrete tekster og ulike teksttyper. I 1. klasse skal elevene blant annet «lytte til eventyr, fablar og andre forteljingar, høyre norrøne mytar, til dømes historia om Balders død og Idunns eple» (L97: 117). I 6. klasse skal elevene samtale om eldre barne- eller ungdomslitteratur av forfattere som Rasmus Løland, Hans Aanrud og Dikken Zwilgmeyer (L97: 122), og i 9. klasse skal de lese eksempler på taler av nordmenn og utlendinger, for eksempel Håkon 7., Fridtjof Nansen, Abraham Lincoln og Martin Luther King (L97: 128). Med L97 fikk norskfaget en tydelig kanonlitterær profil (Engelsen 2015: 57), og et hensiktsmessig leseverk ville være til uvurderlig hjelp i arbeidet med å oppfylle norskplanens mange konkretiseringer. Ifølge opplæringslova (1998) har da også leseboka sin sjølsagte plass, «lesebøkene i norskfaget» omtales i § 9–4.

Læreplanverket for Kunnskapsløftet (LK06), som også er en forskrift, er en målstyrt læreplan. Den omtaler heller *ikke* leseboka, men som vist forutsettes den i opplæringslova. I LK06 presenteres norsk som et sentralt fag for kulturforståelse, kommunikasjon, dannelselse og identitetsutvikling. I formålskapittelet står det at elevene skal møte et breitt spekter av tekster, både

skjønnlitteratur og sakprosa. De skal utvikle evnen til kritisk tenkning og få perspektiv på teksthistorien. (LKO6 2013: 2.) Norsk er et kulturfag som plasseres i et spenningsfelt. Om dette forholdet står det blant annet følgende:

Norskfaget befinner seg i spenningsfeltet mellom det historiske og det samtidige, det nasjonale og det globale. Å se norsk språk, kultur og litteratur i et historisk og internasjonalt perspektiv kan gi elevene større forståelse for det samfunnet de er en del av. Norsk kulturarv byr på et forråd av tekster som kan få ny og uventet betydning når perspektivene utvides. (Ibid.)

LKO6 innfører fem grunnleggende ferdigheter som skal være integrert i alle fag. Når det gjelder lesing som grunnleggende ferdighet i faget, innledes beskrivelsen med disse orda: «Å kunne lese i norsk er å skape mening fra tekster fra nåtid og fortid i et bredt utvalg sjangere» (LKO6 2013: 5). Formuleringene av kompetansemål er generelle. Etter 7. trinn skal eleven blant annet kunne «lese et bredt utvalg norske og oversatte tekster i ulike sjangere på bokmål og nynorsk, og reflektere over innhold og form i teksten». Eleven skal også «forstå og tolke opplysninger fra flere uttrykksformer i en sammensatt tekst» (LKO6 2013: 8). Det er tydelig at LKO6 bryter med tidligere planverk, og dette bruddet manifesterer seg med «et fokusskifte idet blikket vendes fra det nasjonale og hjemlige til Europa og lenger ut», som «et nødvendig grep og en uunngåelig konsekvens av at Norge har blitt et flerkulturelt samfunn» (Aamotsbakken 2009: 200). Ifølge didaktikeren Britt Ulstrup Engelsen er LKO6 i stor grad påvirket av globale strømninger, idet denne planen «inngår i en global logikk, og komparative data gis omfattende autoritet i vurdering av nasjonale utdanningsreformer» (Engelsen 2015: 53).

Disse spredte glimtene fra planene etter N39 viser noen sider ved utviklinga i norskfaget fra 1970-tallet og fram til i dag. Det er tydelig at tekstbegrepet utvides, og at norskfagets tekstunivers endres, men også at lesing av tekster står sentralt i *alle* planene. Norskfaget presenteres stadig som et kulturfag, mens tekstuniverset gjennomgår en fornyelse der nye, sammensatte og internasjonale tekster krever sin plass. L97 står i en særstilling med sin detaljerte gjennomgang av konkrete tekster og forfattere elevene skal arbeide med. Daværende utdanningsminister Hernes var opptatt av et felles tekstutvalg, og en oppdatert versjon av Rolfsens lesebok er nærmest inne-

bygd i L97. De øvrige planene uttrykker seg mer generelt om tekstutvalget, ut fra ulike vektlegginger. Og sjøl om leseboka *ikke* nevnes direkte i planene, har denne boka likevel en plass blant læremidler som omtales i lovverket. Spørsmålet om dagens norskfag kan kalles et «nasjonalt og nasjonsbyggende morsmålsfag», som er Madssens beskrivelse av det norskfaget som blei etablert i 1889 (Madssen 1999:99), skal ikke drøftes i full bredde her, men det er klart at de innholdsmessige endringene er store. Det er også heilt klart at dagens læreplan *ikke* foreskriver lesebokas innhold. Det forhold at ordningen med offentlig godkjenning av grunnskolens læremidler blei opphevd i 2000, vil også få innvirkning på dagens og framtidens lesebøker. Flere faktorer virker med andre ord inn på lesebokas betydning for skolen som nasjonsbygger.

Når det gjelder tida etter 1970, har jeg valgt å legge vekt på leseboka slik den framstår etter dagens læreplan. I dag tilbyr flere forlag store læremiddelpakker i norsk for heile eller deler av grunnskoleløpet. Slike læremiddelpakker består av mange komponenter, blant annet tekstbøker, språkbøker og oppgavehefter, dessuten nettressurser med oppgaver og tilleggsstoff. Fire lesebøker for 5.-7. trinn inngår i studien, nemlig Aschehougs *Zeppelin*, Cappelen Damms *Ord for alt*, Gyldendals *Safari* og Samlaget's *God i ord*.

Når forlagene presenterer disse lesebøkene, er de særlig opptatt av å få fram at lesebøkene legger til rette for systematisk utvikling av lesing som grunnleggende ferdighet. Det brukes ord som leselyst, lesemotivasjon, leseopplevelse, leseutvikling, lesestrategier og lesekompetanse. I to tilfeller omtales også tekstutvalget. Mens *God i ord* har et «spenstig og variert» utvalg tekster, har *Safari* et «bredt utvalg av skjønnlitteratur og sakprosa – fra den nasjonale og globale tekstkulturen». Med unntak av den siste etterlater egenpresentasjonene et inntrykk av at leseboktekstene i seg sjøl ikke er så betydningsfulle, og at de nærmest er redusert til et nødvendig middel på veien mot målet som er god lesekompetanse, noe som måles ved nasjonale og internasjonale prøver i lesing.

Hva er så karakteristisk for innholdet i dagens lesebøker? Det spørsmålet svarer jeg på ved å presentere noen hovedinntrykk. På den ene sida er svært mange av tekstene av nyere dato. I *Zeppelin. Lesebok pluss* for 5. trinn finner en for eksempel mange sakprosaetekster fra de siste åra, blant annet avisutdrag fra 2008 og 2009, tabell fra SSB over store rovdyr drept eller

felt i perioden 1994–2009, kart fra Direktoratet for naturforvaltning som viser ulv i Norge 2008–2009, statistikk fra Meteorologisk institutt som viser nedbør i Norge for åra 2004–2009 (Løkken 2011). Mange aktuelle temaer tas altså opp, og det gjøres med et globalt perspektiv, blant annet kan en lese om varme- og kuldererekorder i verden, vulkanutbrudd i Italia og Island, jordskjelv på Haiti og tsunamien i Indiahavet i 2004. At mange sakprosattekster er så «nye» og dagsaktuelle, gir et moderne førsteinntrykk. At flere sakprosattekster i denne boka er henta fra digitale kilder, bidrar til det samme. De fire leseverka inneholder også mange skjønnlitterære tekster som er relativt «nye». En stor del er skrevet (eller oversatt til norsk) etter 1980. Et annet fellestrekk er at mange av de samme «nye» forfatterne er med i alle fire leseverk, i noen tilfeller også med (utdrag av) samme tekst. Det gjelder blant annet forfattere som Gro Dahle, Roald Dahl, Ole Lund Kirkegaard, Lene Kaaberbøl, Astrid Lindgren, C.S. Lewis, Erna Osland, J.K. Rowling og Einar Økland. Flere forfattere fra forskjellige land er med i utvalget. I tillegg lar dagens lesebøker flere stemmer som er nye i Norge, komme til orde i noen grad, for eksempel er Merima Maja Brkic, Noman Mubashir og Walid al-Kubaisi representert med dikt og bokutdrag.

På den andre sida inneholder dagens lesebøker også en del typiske leseboktekster, for eksempel er H.C. Andersens kunsteventyr, Asbjørnsen og Moes folkeeventyr og Æsops fabler med i alle de fire leseverka. I tillegg er en del eldre forfattere representert i enkelte av lesebøkene med klassiske leseboktekster. Det dreier seg blant annet om Wergeland, Bjørnson, Ibsen, Aasen, Vinje, Øverland og Grieg. Heilt konkret er både «Ja, vi elsker dette landet», «Nordmannen», «Vesleblakken» og «17. mai 1940» med i enkelte av de nyeste leseverka jeg har undersøkt.

Tekstmangfoldet i dagens lesebøker er stort. Når det gjelder tekstutvalget i de undersøkte lesebøkene for 5.–7. trinn, består det av mye nytt og noe klassisk. I tillegg inneholder de mye internasjonalt stoff. Sammenligner en disse lesebøkene med de andre lesebøkene som omtales i denne artikkelen, finner en betydelige ulikheter også på andre områder enn i temavalg og tekstutvalg, blant annet når det gjelder bruk av andre modaliteter enn verbalspråk. Bilder, kart og tabeller brukes i stort omfang. Lesebøkene preges av variert fargebruk, og dessuten har arbeidsoppgaver fått en sentral plass. Slike forhold er det imidlertid ikke plass til å gå nærmere inn på her.

Leseboka og nasjonsbygginga

Gjennomgangen av materialet har vist at leseboka har gjennomgått store forandringer fra 1814 til i dag. Jeg har presentert utviklinga fra den religiøse leseboka til den allmenndannende og nasjonale leseboka og videre til dagens lesebok. Mens altså biskopens godkjenning var nødvendig i den første perioden, måtte leseboka få godkjenning ved kongelig resolusjon i neste. I perioden 1889–2000 gjaldt en ordning med offentlig godkjenning av læremidler, mens det i dag er utgiver som er ansvarlig for vurdering av produktets kvalitet. Lærerne er på si side ansvarlige for å vurdere om lærebøkene, også leseboka, gir tilfredsstillende grunnlag for det faglige arbeidet som skal gjøres slik at elevene oppfyller kompetansemålene. Tilbudet av lesebøker har variert gjennom de 200 åra. Det har stadig blitt flere lesebøker å velge mellom, men det har gjerne vært ei eller få lesebøker som har dominert i markedet. På den måten har mange elever i samme generasjon forholdt seg til de samme tekstene.

Når det gjelder lesebøkernes utbredelse, har det ikke vært mulig å framskaffe like fyldige eller sammenlignbare opplysninger om alle lesebøkene i materialet. Underveis i gjennomgangen har jeg presentert en del kvantitative opplysninger, og det er tydelig at alle de omtalte lesebøkene, bortsett fra dagens lesebøker, har hatt et langt liv i skolen. Mange har også hatt et vidt nedslagsfelt si tid. Noen av disse bestselgerne blei stadig revidert for å være i takt med nytt lov- og planverk, mens andre var etterspurt og i bruk sjøl om de ikke var revidert. Gjennom langvarig bruk i stort omfang har mange elever hatt ei av nettopp disse lesebøkene. I det forholdet ligger grunnlaget for å hevde at de omtalte lesebøkene har hatt stor betydning som nasjonalt «lim». Når det gjelder dagens situasjon, er det slik at éi av de fire moderne lesebøkene har en klar markedsdominans, nemlig Aschehougs *Zeppelin*. I den grad leseboka fremdeles er i bruk, vil derfor mange elever også i dag møte de samme tekstene som sine jevnaldrende, men de vil altså møte færre av de tekstene som tidligere generasjoner av elever møtte i leseboka.

Med vektlegginga av det allmenndannende og nasjonale innholdet som kom med den sekulariserte allmueskolen og folkeskolen fra 1860 av, blei den kollektive identiteten dreid mer mot det nasjonale og mindre mot det religiøse som hadde dominert før. Når de tidlige lesebøkene fram-

heves som betydelige påvirkningsagenter i nasjonsbygginga, begrunnes det innholdsmessig med at «de i stor utstrekning omfattet nasjonalt historisk stoff» (Lorentzen 2005: 223). Gjennomgangen ovenfor har vist at tekster om vikinger, landnåmsmenn, sagakonger og Tordenskjold står sentralt både hos Jensen, Rolfsen, Austlid og Munch og Svensen. Grunnlovsarbeidet på Eidsvoll, Wergeland og 17. mai er også sentrale temaer, både i disse lesebøkene og i Egners lesebøker. I tillegg kommer tekster om Norge, og om stolte norske oppdagere og idrettshelter. Tekster som hører til den skjønnlitterære kanon, og folkeeventyr, myter og sagn står også sentralt. Den plassen eventyr og skjønnlitteratur etter hvert fikk i lesebøkene, var resultat av mange diskusjoner og kamper. Blant tekstene finner en gjennom heile perioden også mye stoff fra andre nordiske land, Tyskland, England og USA. Dette forholdet har ikke vært omtalt i særlig grad ovenfor, annet enn i forbindelse med dagens lesebok. Forskjellen mellom de tradisjonelle lesebøkene og dagens på dette punktet ligger blant annet i ulikt omfang, ulik presentasjon og innramming.

Leseboka framstår som en betydningsfull bidragsyter til den nasjonsbygginga som har skjedd i skolen etter 1814. Leseboka har vært viktig gjennom sin sentrale posisjon i skolen, slik det kommer til uttrykk i lov- og plandokumenter og i praksis. Det at leseboka blei kontrollert og måtte ha godkjenning, først av biskopen, så av Stortinget og seinere gjennom godkjenningsordningen, har hatt stor betydning for enhetsskolen. Denne studien har vist at den nasjonale leseboka dominerer i perioden 1860–1970. I særlig grad dominerte lesebøkene til Jensen og Rolfsen markedet gjennom årtier. Disse bøkene omtales som «historiske lesebøker med nasjonal profil», de var i stor grad skrevet «som nasjonal oppdragelse med fedrelandskjærligheten som rettesnor», og de prega «den nasjonale identiteten til generasjoner av nordmenn» (Lorentzen 2005: 225). Den nasjonale profilen kommer til uttrykk gjennom det karakteristiske temavalget, forfatter- og tekstutvalget. En kan regne med at også illustrasjonene hadde stor betydning gjennom mange år.

I 1992 blei det utgitt en faksimileutgave av bind 1 av Rolfsens *Læsebog for folkeskolen*. I forordet gir forlagsmann Andreas Skartveit denne kraftfulle presentasjonen av skolebøkens betydning i «et folks kulturutvikling»:

I 1892 var boken på markedet, og eventyret begynte, båret frem av en forfatter som var redaktør og pedagog, og en forlegger. I de neste 70 årene preget leseverket skolen, og det var først skolereformene på 60-tallet som fortrenget verket.

Det var et eventyr. For milliontalls elever ble boken det første møte med, og en innfallsport til lesing og kunnskap, og til livsvarige gleder. Og det gjaldt ikke bare elevene, det gjaldt også deres familier, foreldre og søsken. Bokstammen i hjemmene var fattig, og leseboken var en juvel, for alle. Det er et aspekt vi ofte glemmer ved skolebøkene: Også hjemmene leser dem. Kjølvs Egeland sa engang at det var Nordahl Rolfsen som samlet Norge. Han ga oss en felles opplevelsesbakgrunn som knyttet oss sammen. I norsk historie er det kanskje bare Bibelen, krigen og NRK som har gjort noe lignende. (Skartveit i Rolfsen 1992, upaginert).

Her sidestilles Rolfsens lesebok med Bibelen, som bøker som har gitt mange generasjoner skolebarn og deres familier felles opplevelser og erfaringer, altså en kollektiv identitet. Når jeg har spurt eldre mennesker om hvilken lesebok de hadde på folkeskolen, har de sjelden problemer med å gjøre greie for det. De fleste har naturligvis hatt Rolfsens lesebok, mange har også gode minner fra den. Hvis de oppfordres til å fortelle om de husker noe spesielt fra boka, trekker mange fram gripende skjønnlitterære tekster som «Berre ein hund» og «Terje Vigen» og sakprosaetekster om modige nordmenn. Når jeg så har spurt yngre mennesker (født etter 1970) om hvilken lesebok de hadde i grunnskolen, lurer de først på hva jeg meiner med spørsmålet, og så svarer de fleste at de ikke husker det.

Dagens Norge ser svært annerledes ut enn da Jensen, Rolfsen og Egner lagde sine populære og samlende lesebøker. Skolens norskfag har også vært i stadig endring. I en skolepolitisk programtale i 1992 uttalte daværende undervisningsminister Hernes blant annet: «Det er tankene som må løftes og uniformeres om nasjonen skal holde sammen. [...] Vi skal drive nasjonsbygging og trenger da en fastere, en felles basis [...]». Med L97 ville Hernes «etablere et nasjonalt kulturelt fellesgrunnlag» i et Norge som var blitt mer internasjonalt og etnisk variert enn før (Slagstad 1998:442). Som vist ovenfor gjorde han det blant annet ved å definere utvalgte forfattere og tekster som elevene skulle møte i det norskfaglige arbeidet. Kunnskapsløftets læreplan i norsk følger ikke den samme linja, og navngir verken forfattere eller tekster og har med sine kompetansemål en annen innretning enn L97.

Den viktige diskusjonen om hvordan framtidens norskfag bør utformes, pågår stadig. I dag opplever mange at grunnskolen er under sterkt press, ikke bare fra nasjonalt hold, men også internasjonalt, blant annet gjennom store undersøkelser av grunnskoleelevers leseferdigheter. Ved årtusenskiftet kunne en ifølge Telhaug og Mediås se konturene av et nytt regime i grunnskolen, nemlig det siviløkonomiske, og de hevder at skoletenkningen er blitt en del av tidens nyliberalisme med vekt på individualistiske tendenser (Telhaug og Mediås 2003: 443). Mange meiner at det i dag legges for stor vekt på målbare ferdigheter og for liten vekt på arbeidet med norsk som kulturfag og på enhet og fellesskap i skolens kulturformidling. Det store spørsmålet om – og hvordan – grunnskolen skal fortsette sitt nasjonsbyggende arbeid, skal imidlertid ikke drøftes videre her.

Kilder og litteratur

Undersøkte lesebøker

- Austlid, A. *Lesebok for folkeskolen. Fyrste bandet* (1902), *Andre bandet* (1903), *Tridje bandet* (1906). Kristiania: Cammermeyers forlag.
- Egner, T. *Thorbjørn Egners lesebøker. 1: I byen og på landet* (1965), *2: Gode venner* (1962), *3: Sør og nord i landet* (1962), *4: Verden er stor* (1961), *5: Hav og hei* (1958), *6: Det var en gang* (1962), *7: Gode naboer* (1961), *8: Mellom bakkar og berg* (1959), *9: Framover* (1962), *10: Hverdagens saga* (1960), *11: Fra bokhylla* (1962), *12: Norge vokser* (1964). Oslo: Cappelens forlag.
- Eide, T. og T.W. Tørjesen. *Ord for alt. 5. Tekstbok* (2006), *6. Tekstbok* (2007), *7. Tekstbok* (2008). Oslo: Cappelen Damm.
- Grøgaard, H.J. (1843). *Læsebog for Børn, en Forberedelse til Religionsunderviisningen, især i Norges Omgangsskoledistrikter*. Christiania: Dreyers forlag.
- Holm, D. og B.G. Løkken. *Zeppelin. Lesebok 5* (2006), *Lesebok 6* (2007), *Lesebok 7* (2008). Oslo: Aschehoug.
- Jensen, P.A. *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet. Første Skoletrin* (1863), *Andet Skoletrin* (1877), *Tredie Skoletrin* (1863). Kristiania: Cappelens forlag.
- Kverndokken, K. og J.O. Bakke. *Safari 5. Lesebok A* (2006), *5. Lesebok B* (2006), *6. Lesebok A* (2007), *6. Lesebok B* (2007), *Lesebok A* (2008), *Lesebok B* (2008). Oslo: Gyldendal.
- Lundberg, B. mfl. *God i ord 5. Tekstsamling* (2006), *6. Tekstsamling* (2007), *7. Tekstsamling* (2008). Oslo: Samlaget.
- Løkken, B.G. *Zeppelin. Lesebok 5 pluss* (2011), *Lesebok 6 pluss* (2012), *Lesebok 7 pluss* (2013). Oslo: Aschehoug.

- Munch, M. og S. Svensen. *Hjemme og ute. Lesebok. I (1921), Lesebok. II (1922) Lesebok. III (1923), Lesebok. IV (1924), Lesebok. V (1925), Lesebok. VI (1926).* Kristiania: Steenske forlag.
- Munch, M. og S. Svensen. *Heime og ute. Lesebok. 3A (1948), Lesebok. 3B (1948).* Oslo: Cappelens forlag.
- Rolfson, N. *Læsebog for Folkeskolen. Første del (1892), Anden del (1894). Tredje del (1894). Lesebok for folkeskolen. Riksmåls- og byutgave (I–VI) (1926).* Oslo: Dybwads forlag.

Læreplaner og faglitteratur

- Birkeland, T. mfl. (2005). *Norsk barnelitteraturhistorie.* Oslo: Samlaget.
- Baasland, E. (2014). *Norge er større enn vi tror. Nasjonalpoesi, norske symboler og norsk identitet.* Stavanger: Wigestrånd.
- Egner, T. (2001). *Thorbjørn Egner – et selvportrett.* Oslo: Cappelen.
- Engelsen, B.U. (2015). *Skolefag i læreplanreformer 1939–2013.* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hagemann, S. (1974). *Barnelitteratur i Norge 1914–1970.* Oslo: Aschehoug.
- Heger, A. (2012). *Egner. En norsk dannelseshistorie.* Oslo: Cappelen Damm.
- Johnsen, E.B. (2003). *Fola fola Blakken. En biografi om Nordahl Rolfsen.* Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Knudsen, S.V. (2009). Nedslag i nogle norske læsebøger til folkeskolen, 1860'erne–1960'erne. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.), *Norsk lærebokhistorie II – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 102–121). Oslo: Novus.
- Lorentzen, S. (2005). *Ja, vi elsker... Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814–2000.* Oslo: Abstrakt forlag.
- Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (Opplæringslova) (1998). Henta 28. januar 2015 fra <http://www.skoledata.net/Lover/Opplaring/opl09.htm>
- Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (L97)* (1996). Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Læreplanverket for Kunnskapsløftet (LK06). Læreplan i norsk (2013). Henta 18. august 2013 fra <http://www.udir.no/kl06/NOR1-05>
- Madssen, K.-A. (1999). *Morsmålsfagets normtekster. Et skolefag blir til – norskfaget mellom tradisjon og politikk.* Dr.polit.-avhandling. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU.
- Madssen, K.-A. (2009, 13. februar). Hans Jacob Grøgaard. I *Norsk biografisk leksikon.* Henta 14. august 2014 fra https://nbl.snl.no/Hans_Jacob_Gr%C3%B8gaard
- Mønsterplan for grunnskolen (M74)* (1974). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Mønsterplan for grunnskolen (M87)* (1987). Oslo: Kyrkje- og undervisningsdepartementet.

- Nordstoga, S. (2011a). Landsmålseleven og folkedanningas heltar. Om nokre biografiske tekstar i Andreas Austlids *Lesebok for folkeskulen*. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk Lærebokhistorie III – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 88–102). Oslo: Novus.
- Nordstoga, S. (2011b). *Livshistorier på landsmål. Andreas Austlids Lesebok for folkeskulen – eit lesebokprogram blir realisert*. Avhandling for ph.d.-graden. Universitetet i Oslo.
- Normalplan for byfolkeskolen* (N39) ([1939] 1965). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Rolfsen, N. (1992). *Læsebog for Folkeskolen. Første del. Faksimileutgave*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Skjelbred, D. (2008). Forsøg til en hensigtsmæssig Barnets første Bog. Maurits C. Hansens abc-bok i norsk abc-tradisjon. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk lærebokhistorie – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 31–48). Oslo: Novus.
- Skjelbred, D. (2010). *Fra Fadervår til Facebook. Skolens lese- og skriveopplæring i et historisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Skjelbred, D. (2011). «Hvorledes bør et Læseverk for Almueskolen være indrettet»? Om etableringen av leseboka på 1800-tallet. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk Lærebokhistorie III – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 29–47). Oslo: Novus.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Steinfeld, T. (1986). *På skriftens vilkår. Et bidrag til morsmålsfagets historie*. Oslo: Landslaget for norskundervisning (LNU) og J.W. Cappelens Forlag.
- Telhaug, A.O. og O.A. Mediås (2003). *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Aamotsbakken, B. (2009). Kanon som konserverende og ekskluderende element. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk lærebokhistorie II – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 199–216). Oslo: Novus.
- Aarebrot, F. og K. Evjen (2014). *Land, makt og følelser. Stats- og nasjonsbygging*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Aarnes, S.A. (2009, 13. februar). P A Jensen. I *Norsk biografisk leksikon*. Henta 14. august 2014 fra https://nbl.snl.no/P_A_Jensen